

Dini Gruplar Sosyolojisi

Abdulkaki KINSÜN*

210

Özet

Bu çalışmanın odak noktası diğer bir deyişle araştırmanın ele aldığı temel problem sosyolojik açıdan dini gruplardır. Grup, özü itibariyle sosyolojik bir birliktelik olmakla birlikte grubun oluşumunda diğer sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi faktörlerin yanı sıra ilk insan örgütlenmelerinden bu yana; dinin baskın ve etken oluşu da dini grupları sosyal birliktelik ve toplumsal etkileşim birliği olarak ele almayı gerektirmiştir. Grubun özü, kimliği, kültürü ve faaliyetleri sosyolojinin konusu olduğu kadar dinin de ilgi alanları içerisinde. Çünkü din, her ne kadar aşkınla kurulan bireysel ve manevi iletişim bağına ifade etmekteyse de dinin varoluş ve gelişim zeminini toplum ve grup tabanıdır. Dinin yaşamsal coğrafyası, iletişim ve etkileşim atmosferi toplum ve grup gerçekliğidir. Grupların sosyolojik açıdan ele alınışı kadar dini açıdan da ele alınması o ölçüde doğal karşılanmalıdır. İşte bu çalışmanın üzerinde duracağı tema dini grubun sosyolojik temeli ya da sosyolojik boyutuyla dini gruplardır.

Çalışmanın hedeflediği noktalar arasında; dini grupların biçimleri, örgütleniş şekilleri ve farklı sınıflandırma biçimleri bulunmaktadır. Dini grup kimliğinin diğer sosyal gruplarla ilişkisini, özelliklerini, teolojik itirazın sosyal farklılaşma boyutlarını, doğal dini grupları ve dinden doğan

* Arş. Gör., Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Anabilim Dalı (haphishanedefterleri2@gmail.com)

grupları ana hatlarıyla ortaya çıkarmak da araştırmanın hedefleri arasındadır. Bu doğrultuda klasik dini grup sosyoloji ile birlikte çağdaş dini grupların sosyolojik yaklaşım ve sistematiklerine yer verilmiştir. Çalışma, dini grup sistematğine farklı bir boyut kazandırmaya çalışarak alana katkısı bakımından önem arz etmektedir. Çalışmada takip edilen yöntem literatür araştırması ve betimsel analizdir. Araştırmanın tekniği ise içerik analizleri oluşturmaktadır.

Anahtar sözcükler: Din, grup, cemaat, tarikat

Sociology Of Religious Groups

Abstract

The focus of the present study, in other words, the main problem scrutinized in the study, is the religious groups with a sociological approach. Although a group in its core a sociological association, the predominant role played by religion in its formation along with other social, cultural, economic and political factors since the initial human organizations necessitates to address religious groups as social associations and social interaction association. The core, identity, culture and activities of a group is among the topics of religious as well as sociology. Because, although religion reflects an individual and spiritual communications bond formed by transcendence, existence and developmental base of religion is the society and the group. Vital geography, communications and interaction atmosphere of the religion is the social and group reality. Sociological and religious scrutiny of the groups should both be conceived as natural. Thus, the present study addresses sociological basis or the sociological dimension of religious groups.

The study aims to address the forms of religious groups, their organization types and different classifications of religious groups. The study also aims to reveal the main features of the relationships between the religious group identity and other social groups, its characteristics, social differentiation dimensions of theological denial, natural religious groups and groups that were born out of religion. Thus, classical religious group sociology was included as well as sociological approaches and systematics of modern religious groups in the present study.

Keywords: Religion, group, congregation, religious order.

Giriş

İnsan sosyal bir varlık olması hesabıyla sürekli diğer insanlarla iletişime geçme, etkileşim kurma ve bir şeyler paylaşmanın gayreti içerisinde olmuştur. İnsan, soyut ve yalnız yaşamayı kaldıramadığından daima bir grup birlikteliği oluşturma, bir topluluğa katılma, aidiyet duygusu geliştirme, birliktelik ve dayanışma içerisinde hareket etme çabasına girişmiştir. Şöyle ki grup kimliği, topluluk üyeliği, birliktelik, dayanışma, iletişim ve etkileşim toplumsal olanın kaçınılmazı olarak gözükmektedir. İnsan doğumuyla birlikte kendisini bir grup içerisinde bulmaktadır. Bu bağlamda grup veya topluluk kişinin hayata giriş vizesi olarak görülebilir. Çünkü bireyin hayata ilk adımıyla birlikte bir veya birkaç topluluk tarafından kuşatıldığı görülmektedir. Grubun ontolojik kimliğinin yanı sıra sosyolojik, antropolojik, siyasi, ekonomik, kültürel, dini vb. birden çok fonksiyonu bulunmaktadır. Bu doğrultuda hayatla buluşan bireyin, bir gruba dâhil olması kaçınılmazdır.

Bireyin üyesi olarak varlığının gerekçesi olduğu topluluk ve grup oluşumları bireyin soyut, münzevi ve yalnız oluşu iddialarının; felsefi, psikolojik, tarihi ve romantik bir kurgudan öteye geçmediğini göstermektedir. Bazı felsefi ve edebi kurgularda yer bulan; soyut, yalnız ve yabancı insan tasavvuru toplumsal ve yaşamsal bir varlık için makul durmamaktadır. İnsan; varlıklar içerisinde, tabiat karşısında güçsüz ve hazırlıksız bir yaratılıştadır. Hayata tutunmasının yolu yaparak-yaşayarak tecrübe etmesinden geçmektedir. Kendi yaşam koşullarını, kültürel, edebi ve sanatsal ortamını, düşünsel, büyüsel ve mitik faaliyetlerini kendisi inşa etmek durumunda kalmıştır. Hayata diğer varlıklara nazaran güçsüz bir şekilde gözlerini açan insanın uzun bir deneyimleme sürecine ihtiyacı vardır. İnsan bu süreç içerisinde yerel örnekliklerden kurumsal faaliyetlere, basit ilişkilerden kompleks oluşumlara doğru bir gelişim seyri izlemektedir.

Toplumsal sistemlerin üç temel unsurdan oluştuğu; bunlardan birincisi insanlar, ikincisinin gruplar, üçüncüsünün ise toplumsal ilişkiler olduğu kabul edilmektedir. Toplumsal ilişkiler beraberinde örgütlülük faaliyetlerini oluştururlar. Bir toplumsal yapı irili ufaklı çeşitli grup ve birlikteliklerden oluşmakta ve bu gruplar belirli norm ve değerler etrafında şekillenen insan ilişkileri aracılığıyla varlığını sürdürmektedirler. Toplumun zorunlu olarak grup birliklerinden meydana gelişi ve grup oluşumlarının da zorunlu olarak insan ilişkilerini gerektirmesi hepimizi bir şekilde bir grubun üyesi yapmaktadır. Öyle veya böyle her birimiz toplumsal süreçte hayati-

mızın farklı aşamalarında bir gruba üye olmaktayız. Grupların bu zorunlu kimliği ilk etapta grup kavramını ve bileşimlerini daha sonra da dini grup tanımlaması, oluşumu ve çeşitlerini açıklamayı gerekli kılmaktadır.

Bu çalışmanın odak noktası diğer bir deyişle araştırmanın ele aldığı temel problem sosyolojik açıdan dini gruplardır. Grup, özü itibariyle sosyolojik bir birliktelik olmakla birlikte grubun oluşumunda diğer sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi faktörlerin yanı sıra ilk insan örgütlenmelerinden bu yana dinin, baskın ve etken oluşu dini grupları sosyal birliktelik ve toplumsal etkileşim birliği olarak ele almayı gerektirmiştir. Grubun özü, kimliği, kültürü ve faaliyetleri sosyolojinin konusu olduğu kadar dinin de ilgi alanları içerisindedir. Çünkü din her ne kadar aşkınla kurulan bireysel ve manevi iletişim bağıny ifade etmekteyse de dinin varoluş ve gelişim zemini toplum ve grup tabanıdır. Dinin yaşamsal coğrafyası, iletişim ve etkileşim atmosferi toplum ve grup gerçekliğidir. Grupların sosyolojik açıdan ele alınışı kadar dini açıdan da ele alınması o ölçüde doğal karşılanmalıdır. İşte bu çalışmanın üzerinde duracağı tema dini grubun sosyolojik temeli ya da sosyolojik boyutuyla dini gruplardır.

Konunun; grup kimliği, tanımı, kapsamı, oluşumu, değişimi, dönüşümü olması ve bunun hem bireysel hem de sosyo-kültürel yönü bulunan din gibi insanlık tarihine eş, kadim bir sistem ve kurumsal yapıyla ilişkili oluşu araştırmaya farklı boyutlar kazandırmıştır. Bu boyutlardan birisi dinin örgütsel iklimini anlamak ve oluşum biçimlerini ortaya çıkarmaktır.

Çalışmanın hedefleri arasında dini grupların biçimleri, örgütleniş şekilleri ve farklı sınıflandırma biçimleri de bulunmaktadır. Dini grup kimliğinin diğer sosyal gruplarla ilişkisi, özellikleri, teolojik itirazın sosyal farklılaşma boyutları, doğal dini gruplar ve dinden doğan grupları ana hatlarıyla ortaya çıkarmak araştırmanın hedefleri arasındadır. Bu doğrultuda klasik dini grup sosyoloji ile birlikte çağdaş dini grupların sosyolojik yaklaşım ve sistematiklerine yer verilmiştir.

Gelenekselleşmiş dini örgütlenme biçimlerinin kategorik yaklaşımları verildikten sonra dini gruplar sosyolojisini biçimlendirmenin eleştirisi yapılmıştır. Araştırmada farklı bir boyuttan yaklaşılarak teolojik zeminde ifade bulan kavramların, sosyolojik terminolojisi üzerinden sınıflaması yapılmıştır. Daha da netleştirirsek cemaat, mezhep ve tarikat kavramları üzerinden sosyolojik tabanda dini grup kategorileri gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın gayelerinden biri de ana dini gruba sosyolojik bir itiraz olan tarikat örgütlenmesini, dini-sosyolojik bağlamında incelemeye tabi tutmaktır.

Gruplar sosyolojisi kompleks ve karmaşık boyutuyla birlikte çokça çalışmalara konu edilmiştir. Grup sosyolojisiyle alakalı oldukça geniş ve çeşitli bir literatür bulunmaktadır. Fakat aynı şeyleri dini gruplar sosyolojisi söylemek pek de mümkün görünmemektedir. Dini gruplar sosyolojisi incelendiğinde; M. Weber'in Karizmatik lider kavramının yanı sıra J. Wach ile G. Mensching'in dini grup tipolojileri esas alınmıştır. Alman sosyoloğu olan H. Freyer'in Ankara Üniversitesinde verdiği din sosyolojisi dersleri dini grup tanımlamaları ve sınıflamalarının merkezinde bulunmaktadır.

Dini gruplar sosyolojisi, müstakil çalışmalar şeklinde olmayıp din sosyolojisi yahut din sosyolojisine giriş kitaplarında bir bölüm olarak yer almaktadır. Bu konuda yazılan makale ve bildirilerin de kitap veya tezlerden oluşturulmuş eklenti çalışmalar olduğu görülmektedir. Bu konuda eser bazında müstakil bir çalışma yürüten ilk isimlerden biri Âdem Efe'dir. Onun "Dini Gruplar Sosyolojisi" alanın temel müstakil çalışmalarındandır. Bunun yanı sıra Niyazi Akyüz'ün "Dinin Örgütsel İklimi" bir dini grup sosyolojisi deneyimidir. Fakat dinler tarihi, din felsefesi, din psikolojisi ve din sosyolojisinde dini grup veya örgütlerle alakalı dolaylı çalışmalar oldukça fazladır. Cemaat, tarikat veya mezheplerin sosyolojik literatürde birer dini grup olarak ifadelendirilmesi dini grup sosyolojisinin farklı başlıklar altında incelenen geniş bir literatüre sahip olduğunu göstermektedir.

Çalışmanın akışını çerçeveleyecek olursak şöyle bir çizgi takip ettiği söylenebilir. Çalışmanın ilk kısmında kavramsal tahlillere yer verilecektir. Bu kavramsal çember içerisinde temelde grup özel de ise dini grubun sosyolojik literatürü ve analizine yer verilecektir. İlk etapta, sosyolojik açıdan grubun tanımı, kimliği, özellikleri, türleri, gelişimi ve dönüşümüne değinilecektir. Temel bir insan birlikteliği olan grubun dini boyutu çalışmanın ikinci etabında ele alınacaktır. Çalışmanın odak problemi olan dini gruplar sosyolojisi; kapsam, tanım ve çeşitli versiyonlarıyla incelenecektir. Özellikle yaygın geçerliliği olan dini grubun tasnifi, liderlik konumu, ilk cemaatleşme/ashap, liderin ölümü, grubun tarihsel geçerliliği ve grubun farklılaşmış protest bir biçimi olarak tarikat örgütlenmesi sosyolojik boyutlarıyla ele alınacaktır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Sosyolojik Muhayyilede Grup

Grubun bizi çepeçevre kuşatan bir yapısı vardır. Her birimiz günlük hayatta mutlaka grup olgusuyla bir şekilde yüzleşmekteyiz. Bu doğrultuda Ergün; toplumsal gerçekliğin, bireylerarası ve gruplar arası ilişkilerde

aranması gerektiğini ifade etmektedir. Ona göre grup bir toplumsal sınıf olarak nitelendirilemez. Çünkü böyle bir tanımlama grubu indirgeyici bir tutumdur. Ergün devamında gruba ilişkin şunları kaydeder: “Bir grup bireylerin bir araya gelmesiyle gerçekleşir. Oysa bir toplumsal sınıf ne bireylerle ne de birey gruplarıyla derhal gerçekleşebilir; toplumsal sınıf somut bireylerle, soyut nitelikler arasındaki ilişkilerin bir bütünüdür...” bu ifadelerden anlaşılacağı üzere toplumsal sınıf ile toplumsal grup farklı gerçeklikleri belirtmektedir (Ergun, 2000, s. 31,32). Grup olgusunu örnekler üzerinden inceleyecek olursak:

- Veli köyde kış yakıtı için odun toplamaya gider. Bir süre sonra tanımadığı birileri de oraya odun toplamaya gelirler. Veli bu durum karşısında daha hırslı çalışmaya, arkadaşlarıyla rekabete girmeye başlar. Yani birilerinin varlığı veli için çalışma verimi açısından güdüleyici olmaktadır.
- Mahalle delikanlısının saç stiline kızan ve tepki koyan Haydar amca çevrede aynı şekil saç örneklerinin çoğaldığını görmeye başlar. Haydar amcanın sinirlendiği bu durumun, çevredeki arkadaşları tarafından normal karşılandığını görür. Bir süre sonra o da tepki vermekten vazgeçer.
- Ayşe, hararetle savunduğu ve doğrulundan oldukça emin olarak savunduğu bir fikrin tek başına bir etki yaratmadığını gözlemler. Bir süre sonra yüzde yüz hatalı bulduğu bir düşüncenin grup etkisi altında çevredekileri uyma davranışına ittiğine şahit olur. Bu durum karşısında Ayşe düşüncelerini fert olarak değil grup içerisinde ifade etmeye başlar. Çünkü grup halindeyken daha etkili olduğunu düşünür.

Tüm bu örneklerde ortak tema, grup olgusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca uyma, çatışma, etkilenme ve etkileme gibi grup dinamiğinin temel kavramlar yukarıdaki ifadelerde yer alan verilerin arasındadır. Grup olgusu, toplumsalın vazgeçilmezi olarak karşımıza çıkmakta ve gündelik hayatta bireyler bir gruba herhangi bir şekilde dâhil olmaktadır. Grubun kuşatıcılığı dikkate alındığında, grup nedir sorusuyla yola çıkmak yerinde bir seçenek olarak gözükmemektedir. Grup nedir? Kabaca tanımıyla grubu “etkileşim halinde olan birden fazla insan” şeklinde ifade etmek mümkündür. Fakat etkileşim halinde olmak ya da bir birinden haberdar olmak grup olgusu için yeterli değildir. Grubu diğer topluluk türlerinden ayıran bir takım özelliklere sahip olması gerekir. Grup tanımlarına bakıldığında bir kalabalığı grup olabilmesi için ortak amaç, ortak norm, ortak çıkar, aidiyet, özdeşlik gibi koşullar öne sürülmektedir. Goffman üzerinden ifade edecek olursak bir grubu anlamak için gruba özgü özellikleri dikkate almak

gerekir. Netice birden fazla grup bulunmakta ve her grubun kendine ait koşulları ve özellikleri bulunmaktadır. Goffman bir grup kimliği için; etkileşim, önem, ortak hedefler, ortak çıkarlar, benzerlik, ömür ve kişi sayısı gibi özellikler zikreder (Kağıtçıbaşı & Cemalcılar, 2015, s. 271-273).

İnsan varlığını sürdürmek için başkalarına muhtaç bir varlıktır. Bu yüzden diğer insanlarla iletişime ve etkileşime geçmesi kaçınılmazdır. Bir toplumsal sistemin insan, grup ve toplumsal ilişki olmak üzere üç temel unsuru bulunmaktadır. Toplumsal ilişki bir ferdin kendi haricindeki fert veya grupları hesaba katması işlemidir. Toplumsal ilişki biçimleri sosyologlar tarafından farklı şekillerde ifade edilmiş olsa da temelde aynı kapıya çıkan yaklaşım biçimleridir. F. Tönnies; toplumsal ilişkileri “cemaat” ve “cemiyyet” şeklinde belirlerken E. Durkheim “organik dayanışma” ve “mekanik dayanışma” şeklinde sınıflandırmıştır. Diğer bir sosyolog Cooley ise iletişim ve etkileşim biçimlerini “birincil grup”, “ikincil grup” kimliği üzerinden açıklamıştır. Bu ayrımlar aynı zamanda grup türlerini ifade etmekte olup yazının akışında bunlara yer verilecektir (Akyüz & Çapcıoğlu, 2012).

Gündelik dilde tüm topluluk tipleri grup sözcüğü içerisinde yer edinmekle birlikte sosyolojik analiz açısından grubu terminolojik olarak tanımlamak gerekir. Böylece grubu diğer topluluk türlerinden ayırmak daha da kolaylaşacaktır. Bir topluluğun, grup kimliği kazanması için fiziksel veya biyolojik yakınlık ya da birtakım ortak özellikleri paylaşması yeterli değildir. Bu doğrultuda yüz yüze ilişki içerisinde bulunmayan ve değişik kökenden, farklı özellikler taşıyan kişilerin etkileşim halinde olmasıyla bir toplumsal grup oluşabilmektedir. Ortak mekân paylaşımının dışında ortak özellikleri bulunmayan topluluklara sosyolojik terminolojide “yığın” sadece ortak özellikler üzerinden tanımlanan topluluklara da “kategori” denilmektedir. Sosyolojik açıdan grup olgusu için en temel düzeyde bireyler arası etkileşim gereklidir. Bu açıdan grubu; “eylemlerinde birbirini göz önünde tutan, böylece bir arada bulunan, kendi aralarındaki bu etkileşime dolayısıyla başkalarından ayırddeden iki veya daha çok kişiden kurulu bir topluluk olarak” tanımlamak mümkündür (Akyüz & Çapcıoğlu, 2012).

İnsanın ilklerinden ve başlangıçlarından birisi grup deneyimidir. Bu yüzden toplumsal grup, sosyolojinin ana inceleme alanlarından birisi olmuştur. Sosyolojinin temel inceleme alanı olan bir toplumsal grubun oluşabilmesi için şu şartlar aranmaktadır:

- Üyelerin karşılıklı olarak birbirinin farkında olması

- Ortak amaç ve ilgiler
- Üyelerin birbirlerinin davranışı hakkında tahminde bulunabilmeleri
- Davranışların genelde ortak norm ve değerlere göre düzenlenmesi
- Bireylerin ortak hedeflerine ulaşması için işbirliği ve aidiyet duygusu. Grupla özdeşleşme, benliğin önemli bir parçası olmakta, ortak bir savunma güdüsü geliştirilmektedir.
- Grubu yığından ayıran en temel özelliklerinden birisi grubun sürekliliği ve koşullar karşı dirençli olmasıdır (Kurt, 2012, s. 145,46).
Genel kabul gören grup tanımlarından birisi de Fichter'e aittir. Fichter, bir insan kümesinin grup olabilesi için birtakım özellikler taşıması gerektiğini söyler. Ona göre grup özelliklerini şöylece sıralamak mümkündür:
- Tüm gruplar bir sosyal yapıya sahiptir. Gruba katılan her bir üyenin diğer üyeler arasında bir pozisyonu bulunmaktadır. Üyeler arasında sosyal tabakalaşma ve sosyal statü farklılaşması en küçük gayri resmi gruplarda bile mevcuttur.
- Üyeler kendi sosyal rolünü oynayarak gruba katılır ki bu grubun varlığını sürdürmesi için zorunludur.
- Grup olarak bilinen sosyal birimin hem kendi üyeleri hem de grubun dışındakiler tarafından tanımlanabilmelidir.
- Her grubun görelisi de olsa sürekliliği ve zamanla ölçülebilir bir dayanıklılığa sahip olması gerekir.
- Grubun sürekliliği için karşılıklı roller gerekmektedir.
- Her grupta davranışları düzenleyen normlar olması gerekir. Bu normlar grup üyeleri tarafından bilinmeli ve onlara uyulmalıdır.
- Grup üyeleri ortak ilgi ve değerlere sahiptir.
- Grup üyelerinin yöneldiği ortak sosyal hedefler bulunmalıdır. Farklı derecelerde olsa da grup bir veya birden çok amaca sahiptir.

Bu özellikler çerçevesinde bir sosyal grubu "ortak sosyal hedefleri izleyen, sosyal normlar, ilgiler ve değerlere göre karşılıklı roller oynayan sosyal aktörlerin tanınabilir, yapılaşmış ve sürekli birlikteliği" şeklinde tanımlayabiliriz (Akyüz & Çapcıoğlu, 2012, s. 508-10).

Grup bağlamında sosyolojiye konu edinen diğer bir nokta grup türleri veya sınıflamalarıdır. Grup sınıflamalarını toplumsal etkileşim biçimleri çerçevesinde de değerlendirmek mümkündür. Grup içi etkileşim biçimleri

sosyologlarca aynı muhtevaya sahip farklı adlandırmalar yapılmıştır. Grup dinamiğinin temeline G. Tarde, “taklit” unsurunu koyarken E. Durkheim, “kolektif şuur” faktörünü yerleştirmektedir. Etkileşim biçimlerine dayalı olarak Durkheim sosyal grupları “mekanik” ve “organik” dayanışma temelinde ikiye ayırmaktadır. Benzer bir ayrımı C. Cooley sergilemektedir. Cooley, metafizik bağlamı esas alan yaklaşımları eleştirerek “sembolik etkileşim” temelinde grup dinamiğinin temeline sosyalleşme kavramını koyar. Sosyalleşme doğrultusunda grupları “birincil grup” ve “ikincil grup” şeklinde bir ayrıma tabi tutmaktadır. Bu farklılığı Tönnies, “cemaat” “cemiyet” kavramlarıyla ifade etmektedir. Burada, birbirine yaklaşık sınıflamaların tümüne değil Cooley’in grup içi etkileşim biçimlerine değinmek yeterli olacaktır (Günay, 2010).

Birincil grup; Cooley’e göre yüz yüze ilişkiler kuran ve bir dayanışmanın hâkim olduğu grup dinamiğidir. Birincil grup içerisinde bireyin toplumsal doğası ve idealleri gerçekleşir. Grup üyeleri arasında güven, samimiyet ve biz duyguları hâkimdir. Kişi ilk deneyimlerini bu grup içerisinde kazanır. Aile ve arkadaş grupları buna örnek verilebilir. Cooley’in ikincil grupla kastettiği olgu ise bireylerin belli bir amaca yönelik gönüllü olarak katıldığı gruplardır. İkincil grupta üye ilişkileri yasa, kural ve resmi sözleşmelerle düzenlenmiştir. Resmi ilişkiler esastır. Üyeler arasında hak, yükümlülük ve yönetmenlikler mevcuttur. Dernekler, siyasi partiler ve şirketler buna örnek gösterilebilir (Başkent.edu.tr, 2016).

Sosyolojik Bağlamında Dini gruplar

Dini gruplar konusunda şöyle genel bir eleştiriyle yaklaşmak daha doğru bir seçenek gibi durmaktadır. Dini gruplar konusunda, Wach ve Mensching’in bir taksimi olan doğal dini gruplar/özdeş dini gruplar ile sırf dini gruplar/dinden doğan dini gruplar ayrımı, yaygın kabul görmektedir. Son dönem din sosyologlarının dini gruba yönelik sosyolojik araştırmalarında bu ikili taksimin esas alındığı görülmektedir. Oysa daha gerilere inildiğinde dini grup sosyolojisinde sistematik tanımlamaların ve taksonomik kalıpların pek de geçerliği olmadığı ortaya çıkacaktır. Sosyolojik anlamda dini grupların daha çok yapısı, doğuşu, gelişimi, değişimi, grup kimliği, karizmatik yapısı, liderlik, grup ilişkileri, dönüşüm ve dağılma gibi süreçler ekseninde daha net ve basit bir biçimde ortaya konulmaya çalışıldığı görülmektedir.

Dini grubu türedi bir şekilde düşünmemek gerekir. Dini grup da neticede birtakım anlam ve değer özellikleri bakımından grubun özel bir türü

olarak ortaya çıkmıştır. Din toplum arasındaki ilişkiye bakıldığında, bu ilişkinin; genel anlamda dinin topluma etkisi şeklinde tezahür ettiği görülmür. Din toplum ilişkilerinde; önemli bir din sosyoloğu olan Wach, birincil etkiyi dine vererek bu gerçekliği belirtir. İnsanın en temel örgütlenme biçimleri ve davranışların da bile, dinin etkin bir faktör konumunda olduğu bilinmektedir. Din, kültürün alt basamaklarından başlayarak “aile, oymak, kabile, boy ve millet gibi doğal gruplarla” daima bir etkileşim içerisinde olmuştur (Akyüz & Çapcıoğlu, 2012). Dinin insan örgütlenmesi ve davranış biçimleri üzerindeki bu denli etkisi grup sosyolojisinin bir alt türü olan dini gruplar sosyolojisini ortaya çıkarmıştır.

Dinin sosyolojik anlatımı; onun bir topluluk, cemaat veya cemiyet oluşturabilmesinde yatmaktadır. Din ilk etapta bir topluluk içerisinde ortaya çıkıp onları manevi ve değer eksenli bir oluşum etrafında bir araya getirir. Sosyolojiye bir miktar vukufiyeti olanlar bilirler ki cemaat tipi toplumdan cemiyete geçince; hukuka, yönetimi geliştirmeye ve polise ihtiyaç artmıştır (Sezen, 2002, s. 50). Bu yüzden din sosyolojisinin en esaslı konularından biri, dini topluluk veya grubun doğuşu, gelişimi, yapısı, değişimi ve tiplerinin incelenmeye konu edinmesidir. Grup olgusu Aristoteles’in, “İnsan politik bir canlıdır” deyişine kadar uzanmaktadır. Dini grubun; sosyal grubun özel bir türü oluşu ve sosyal grubun özelliklerini paylaşması açısından dini grup olgusu da bir hayli uzun bir geçmişe yaslanmaktadır. Örneğin dini grup olgusu Farabi’nin üzerine eğildiği toplumsal konulardan biridir. İbni Haldun da Mukaddimesinde dini sosyal yapılara önemli bir yer vermektedir (Günay, 2014, s. 255-261).

Din sosyolojisi” adlı çalışmasıyla din sosyolojisi ve dini grupların sosyolojisine oldukça önemli katkılar sağlayan Mensching, araştırmasının temel çizgisini, dinin; kutsal dışı sosyolojik bağımlılıkla ilişkisini inceleme şeklinde belirler. Din sosyolojisiyle kastının dinin içerisindeki sosyolojik olaylar ve dinin sosyolojik boyutu olduğunu söyler. Din sosyolojisi, ilkeler bazında sosyolojiye olduğu kadar dinler etüdüne de bağlıdır. Ona göre, genel ve sistematik bir din sosyolojisi birden çok problem alanı barındırmaktadır (Mensching, 2012). Fakat herhangi bir dine ait sosyolojik problemleri inceleyen özel bir din sosyolojisi de mümkündür. Örneğin Weber, Durkheim gibi dini sosyolojinin genel görünümüne değinen sosyologların yanında kilise veya Hristiyanlık gibi özel dini grup sosyolojisi yapan sosyologlar da bulunmaktadır.

Mensching, araştırmasının sosyolojik taban yanında dini tecrübe ve

dinler tarihi temeli üzerine kurulduğunu belirttikten sonra dinin, kutsal dışı cemaat şekillerinin (aile, kabile, cemaat, devlet) karşısında zorunlu bir tavır takındığını ifade eder. Din sosyolojisinin birincil görevi fert-cemiyet ilişkilerini inlemek iken; din, bizzat kendine özgü birtakım sosyolojik tezahürler meydana getirmiştir. Mensching açısından asıl incelenmesi gereken dini-sosyolojik yapılar şunlardır:

- Bilgin-talebe ilişkisi üzerine kurulan cemaatler
- Müminler cemaati üzerine kurulan cemaatler
- Şeyh-mürîd ilişkisi üzerine kurulan cemaatler
- Mezhepler cemaati üzerine kurulan cemaatler
- Tarikatlar cemaati üzerine kurulan cemaatler

İncelemesinin boyutu, kutsal dışı cemaat ve dini cemaat arasındaki ilişki ile yaşayan din arasındaki ilişki irdelenerek sürdürülür. Değindiği önemli bir nokta da dini cemaatlerin kendi aralarındaki ilişkilere (Mensching, 2012, s. 21-23).

Sosyolojik açıdan dini grup, toplum içerisinde ortaya çıkmış sosyal grup çeşitlemelerinden birisidir. Dini gruplaşmalar insanoğlunun ilk bilinçli gruplaşma biçimlerindedir. Freyer, din sosyolojisindeki dini gruplar meselesini “bir dinin hangi sosyal gruplarda yaşadığı ve hangi sosyal grupların doğuşuna sebebiyet verdiği konularına bağlı” bulunduğunu söylemektedir (Freyer, 1964). İnsanın doğal süreci izlendiğinde, diğer organizasyonlar gibi dini organizasyon da insanın bilinçli bir girişimi olarak bir toplumda ortaya çıkar ve yayılır. Dinin sosyal hayata yansımaları her zaman bir topluluk, cemaat, cemiyet veya ümmet basamakları şeklinde gerçekleşmiştir. Dinin birleştirici ve bütünleştirici fonksiyonu düşünüldüğünde bir grup veya topluluk düzleminde meydana gelmesi tabii bir gerçekliktir (Akyüz & Çapcıoğlu, 2012). Din, teolojik bir gereklilik olduğu kadar sosyokültürel bir gerçekliktir aynı zamanda. Dinin toplumsal hayatı ve kültürü etkileyen boyutunun, bir grup veya topluluk zemininde varlık bulması bu gerçekliğe işaret etmektedir.

Her din inanan ve inandığını yaşayan bir sosyal gruba gereksinim duyar ve her dini grubun sistemli bir teolojisi ve bu teolojiyi somutlaştıran ibadet pratikleri bulunmaktadır (Bal, 2014). Böylelikle dinin inanç ve ibadet birlikteliği grup dinamiğinde gerçekleşmiş olur. Dini grup bilişsel (inanç, fikir), davranışsal ve maddi boyutlardan oluşan bir kültüre sahiptir. Bilişsel yanını dini grubun inançları, fikirleri, dünyaya bakış açısı ve ideolojisi oluşturmaktadır. Dini grubun ibadet, tören ve diğer eylemleri davranış-

sal yönünü oluştururken kullandığı, mekân, araç ve nesnelere dini grubun maddi boyutuna işaret etmektedir (Bal, 2011). Dini grup, din kurumunun merkezinde olmakla oldukça önemlidir. Bu doğrultuda dini kurum “dinsel inançların, fikirlerin, sembollerin, davranışların, mekânların, nesnelere ve insan gruplarının bütünselliğine” göndermede bulunmaktadır. Dini kurumun merkezinde “diğer öğelere anlam katan, onları yeniden-yeniden üreten, dinamik öge olan sosyal-dini grup vardır. Bu nedenle dini grup araştırmaları din sosyolojisinin en yaşamsal” çalışma alanlarını oluşturmaktadır (Bal, 2014, s. 148,149).

Türleri bakımından genel anlamda grupların seküler ve dini gruplar şeklinde ikiye ayrıldığı bilinmektedir. Sosyal grubun genel özellikleri her iki grup türü için de gereklidir. Dini grup sosyal grubun özel bir türü oluşu itibarıyla sosyolog, sosyal psikolog ve hatta din bilimcileri tarafından üzerinde önemle durulmuştur. Mesela M. Weber ve E. Durkheim genel anlamda grup ve dini gruplar üzerine eğilirken Troeltsch’in ilgi alanı ise, Hristiyan kilise ve gruplarını incelemek üzerine olmuştur. Wach ve Mensching ise dini grupların evrensel ve makro düzeydeki tipolojileri üzerinde durmaktadırlar (Günay, 2010).

Durkheim dini, sosyal bir olgu şeklinde değerlendirip ayin ve tasavvurların müşterek bütünü olarak görür. Ayinlerin “yalnızca bir araya gelmiş gruplar arasında hareket” tarzları olduğunu grupların hedefinin ise “bu grupları meydana getirmek, onları devam ettirmek ya da yeniden yaratmak” olduğunu söylemektedir. Durkheim dini, inanç-ibadet-grup bütünselliğinde ifade etmekte ve herhangi bir dini, gruba ait inanç ve ibadet pratiklerinin toplamından ibaret görmektedir. Tarihte cemaati olmayan hiçbir dinin olmadığını söyleyen Durkheim bazen cemaatlerin milli, bazen bir gruba ait –mezhebi- bazen de tüm halkı kapsadığına dikkat çeker (Bal, 2014, s. 150,51).

Weber; ilgisini, rastgele cemaatlerden çok cemaatsel bir dindarlık geliştiren dinlere yönelerek dini, “cemaatsel eylemin özel tipi” şeklinde tasarlar (Bal, 2011, s. 151). Weber ilkin dinleri; köylü, soylu ve burjuvaların dini, imtiyazsız sınıfların dini, entelektüalizm ve kurtuluş dini şeklinde sıralar. Daha sora peygamber, ruhban, kutsal metin ve cemaat arasında bir ilişki sürer (Weber, 2012). Weber’e göre peygamberin çağrısı başarılıysa cemaatin çekirdek kadrosunu oluşturan dini grubun birinci halkası oluşmaya başlar. Onları takiben ikinci, üçüncü halka şeklinde genişler. Bu halkalar dini öndere yakınlığı ve hizmet görme etkinliklerine göre statü grupları

oluştururlar. Ona göre, Dini anlamda cemaat; peygamberle sınırlı değildir. Peygamber ve kutsal metnin yorumcuları, mistagoglar ve ruhbanlar da cemaat meydana getirir, ayinleri yönetir ve büyüsel eylemleri gerçekleştirirler (Bal, 2011, s. 151-53).

Dini yönelişleri temelinde ortaya çıkan dini grup çeşitli özelliklerine göre sınıflandırılabilir. Yapısı, amacı, fonksiyonları, büyüklükleri ve dayandığı düşünce temelleri bunlardan birkaçıdır. Farklı dini grupların ortaya çıkması toplumsal, siyasal ve kültürel yapının gittikçe farklılaşması ve dini tecrübelerin çeşitlenmesi neticesinde gerçekleşmektedir. Ortaya çıkan her grup yeni bir deneyimi ifade eder. Yaşanan grup içerisinde yeni bir din veya dini bir yorumun yerleşmesi neticesinde yeni bir dini grup türü ortaya çıkmaktadır (Cezayirli, 1997).

Dini gruplar çeşitli açılardan kategorilendirilse de Batıda genel anlamda din sosyolojisi literatüründe dini gruplar “doğal dini gruplar” ve “dinden doğan dini gruplar” şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Doğal dini grupları; aile, klan ve kabile, mahalli birlikler (köyler ve şehirler), milli din birlikleri, cinsiyet ve yaş üzerine temellenmiş ibadet grupları şeklinde sıralamak mümkündür. Dinden doğan gruplara gelince gizli cemiyetler, sır cemiyetleri, evrensel dinler (Akyüz, 2007) ve yüksek tipli dinler gibi gruplar bunların içerisinde sayılabilir. Evrensel dinden doğan grupların da evrensel din ve cemaat ilişkileri, evrensel din ve devlet, Yüksek tipli din ve kitleler, dinin teşkilatlanması (Mensching, 2012) dinler ve ilk müntesiplerinin sosyal çevresi, dini liderler ve karizma, din kurucularının gelenekle ilişkisi, ilk dini cemaatin profili, karizmatik liderin ölümünden sonra grubun seyri ve teşkilatlanma açısından dinler başlıkları altında incelemek kapsamlı ve uygun bir seçenek olarak belirmektedir. Bunlara dini grupların farklılaşması sürecinde dini gruba yöneltilen itirazlar ve dini gruba yöneltilen itirazların sosyolojik sonuçlarını ilave etmek gerekir (Akyüz, 2007).

Yukarıda zikredilen dini grup biçimleri esasında din sosyolojisi literatüründe birer çalışma alanını oluşturmaktadır. Doğal dini gruplarda; biyolojik, sosyolojik ve kültürel gerçeklik bağlamında gerçekleşen grup kimliğinin dini karaktere bürünmesi söz konusudur. Aile buna en canlı örnektir. Bu grupta organik cemaat bağları ile dini bağların özdeşleştiği görülmektedir. Aile, “hemen bütün toplumlarda rastlanan, biyolojik, psikolojik, hukukî, ahlaki, ekonomik, kültürel ve dinî bağlara dayalı temel bir sosyal birimdir” (Günay, 2010). İnsanlığın ilk dönemlerinden itibaren aile her şeyden önce dini bir cemaat olarak karşımıza çıkar (Akyüz & Çapcıoğlu, 2012). Doğal dini grubun

diğer bir kullanımı özdeş dini gruptur. Doğal dini grupların aşağı yukarı tümünde bu özdeşlik temelini bulmak mümkündür (Bal, 2014, s. 154,155).

Sırf veya dinden doğan gruplarda dinin; cemaat-cemiyet, mezhep (üslup, yorum) ya da tarikat (mistik protest) tarzında bir grup oluşumu söz konusu edilmektedir. Bu tür gruplarda gizemli bir örgütlenmeden tutun evrensel bir misyonerliğe uzanan bir çizgi bulunmaktadır. Karizmatik lider, ilk örgütlenme (ilk cemaatin profili), teşkilatlanma, farklılaşma ve yeni oluşumlar bu seyrin oluşum biçimleridir. Dini grup türlerine, bunların oluşum zeminine ve her birinin kavramlarına tek tek değinmek kapsamlı bir çalışma gerektirecektir. Burada dini grupların genel kabul gören tasnifine girilmeyecek dini grupların farklı bir kategorileşme biçimine değinilecektir.

Wach'la birlikte başlayan süreçte dini gruplar "doğal dini gruplar" ve "dinden doğan gruplar" şeklinde sistematize edilmeye başlanmıştır. Wach dini grupların sosyolojisinde böyle bir ikili ayrıma giderek daha sonraki çalışmalara öncülük etmiştir. Fakat burada dini fikir, yorum ve itirazlar üzerine yükselen yeni kategorileşme biçimleri ortaya çıkmaktadır. Her ne kadar bu ayrıma, dinden doğan gruplar içerisinde yer verilse de sosyolojik bağlamında dini grupları; cemaat, mezhep, tarikat ve cemiyet/ümme/millet şeklinde sınıflandırmak mümkündür. İlahiyat alanıyla ilgili birer kavram olan cemaat, mezhep, tarikat ve ümme sosyolojik literatürde grup ve toplum kimliğiyle ifade edilmektedir. Her bir kavram, dini grup sosyolojisinin birer boyutunu oluşturarak özerk birer alan olarak karşımıza çıkmaktadır.

Gelenekte tarikat ve mezhep gibi gruplar teolojik literatüre terk edilmiş olsa da günümüzde bu örgütlenmelerin psikolojik, sosyolojik, antropolojik ve politik yönleriyle ele alınmaya çalışıldığı görülmektedir. Türkiye'de tarikat ve mezhepler üzerine sosyolojik düzlemde çalışmalar pek yürütülmesi de cemaatler üzerine genişleyen bir literatür gözlenmektedir. Bir sonraki başlıkta dini bir grup kategorisi olan ve bir bakıma eksik bırakılan tarikatın özlü bir şekilde sosyolojik analizi yapılacaktır.

Protest Bir Grup Kimliği: Tarikat (Teolojik İtirazın Sosyolojik Tezahürü)

Tarikat şeklindeki örgütlenmeler ana dini gruba yöneltilen sosyolojik itirazların neticesinde ortaya çıkmıştır. Tarikatlar züht ve takva dindarlığı ile manevi kardeşlik gruplarının ileri bir boyutu olarak ortaya çıkmaktadır (Akyüz, 2007, s. 116,117). Kurt, tarikatları; züht ve takva gruplarının zümrelenmiş ve teşkilatlanmış şekilleri olarak nitелеmekte Mensching'den

hareketle sadece İslamda değil diğer tüm evrensel dinlerde rastlamanın mümkün olduğunu söylemektedir. Tarikatı, Zahidane dindarlığın ileri bir biçimi olarak tanımlamak da olasıdır (Kurt, 2012, s. 162,163).

Tarikat tipi örgütlenmelerin, ana dini gruptaki gelişme ve gevşemelere karşı dini daha derinden ve yoğun bir şekilde yaşama şeklindeki itirazların neticesi olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Tarikat sözü değil eylemi esas alan bir itirazın ürünüdür. Dini eylemleri/ritüelleri daha derinden ve yoğun bir şekilde yaşama arzularının bir sonucu olarak “çoğu defa kendilerine özgü ibadet, zikir, sema ve ayinleriyle, sembolik kıyafet ve aksesuarlarıyla” meydana çıkmaktadırlar (Kurt, 2012, s. 163). Kendilerine özgü geliştirdikleri bu uygulamalar Sünnilik içerisindeki konumunu yer yer tartışmalı duruma getirmiştir (Akyüz, 2007, s. 118).

Arapça kökenli olup “yol” anlamına gelen tarikat; “bir dini önderin gözetiminde çeşitli zikir, sema ve ibadetlerle ruhu ve nefsi arındırma, kalbi terbiye etme, içsel gelişim sağlama amacıyla manevi bir yola girmeyi ve böylelikle kurtuluşa ermeyi” hedef edinmektedir. Tarikatlar, İslam medeniyetindeki ahlaki terbiye, gönül zenginliği ve felsefi derinliğini temsil eden tasavvufun yaşama tarzının mektepleridir (Kurt, 2012, s. 163). Müslümanlar içerisinde aşrı ve ağır kurallarla kendilerini yükümlü hisseden tarikat şeklindeki grupların bulunduğu Massignon, tarikat sözcüğünün; “başlangıçta yoğun bir hayat yaşama arzusunda olan çömezın tasavvuftaki metodik formasyonunu ifade” etmek için kullanıldığını söylemektedir (Akyüz, 2007, s. 117).

Tarikatlarda; başlangıçta bir mürid, ruh ve nefis terbiyesi olmak üzere grup üyelerini birleştiren; özel kıyafet, özel ibadet, ikametgâh ve birlikte yenen yemek gibi ortak faaliyetleri bulunmaktadır. Tarikat mensupları, mal-mülk, dünyevi zevk ve ihtiraslardan kaçınmakta gayretlidirler. Grup üyelerinde dini kardeşlik doğal bağlılığın önüne geçmiştir. Kurallara uyum tarikattaki hiyerarşiyi belirler. Üzerinde önemle durulan noktalar ise “cinsel mahrumiyetler, dualar, kendine has dindarlık eylemleri ve diğer faaliyetler arasındaki ahenk”tir (Bal, 2014, s. 173,174).

Mensching tarikat tipi grubun, sadece mistik evrensel dinlerde görüldüğünü söyler. Ona göre tarikatlar ortak bazı özellikleri yansıtmaktadırlar. Bu özellikleri şöyle özetlemek mümkündür:

- Tarikatın temelinde kutsal olan dünya ile kutsal olmayan dünya ayrımı mevcuttur. Milli dinlerde böyle bir ayrım görülmemektedir. Çünkü ha-

yatın ve cemaatin kutsal dışı özellikleri de orada kutsaldır.

- Keşiflik milli dinlerde bulunmaz. Çünkü tarikatlar laik dünyadan kaçışın bir ifadesidir.
- Dünyevi bağlardan kurtularak zahidane yaşama, mistik güç elde etmenin bir yolu olarak görülür. Ahlaki yasaklar (seksüel, hırsızlık, öldürme, böbürlenme vb.) manevi arınma için oldukça önemlidir.
- İradi faaliyet, tarikatlardaki yapıcı unsurdur. Zahit kutsallığa ve azizliğe istemli bir şekilde kendini adanmıştır.
- İçte kapanma-dünyadan vazgeçme olumlu bir eylemdir. Zahit hayatı murakabe hayatıdır. Zahitler bu hayat tarzını benimseyerek yaşarlar. Böylece bir cemaat hayatı doğar (Bal, 2014, s. 173,174).

Tarikatların, önemli ölçüde birbirine farklılık farz edip farklı derecelerde olsalar da her bir tarikatın tarikatla ilgili genel birtakım özellikleri yansıttığını belirten Thompson, tarikatların dinamik olduğunu, gelişip ilerledikleri bazen de kaybolabildiklerini söylemektedir. Thompson tarikatın genel özelliklerini şu şekilde sıralar:

- Gönüllülük: Tarikatlar kısıtlayıcı olmalarına rağmen katılım gönüllülük esasına dayanır.
- Karizmatik otorite: Weber'in mirasıdır. Karizma liderin ölümüyle kaybolmaktadır.
- Grubun üstünlüğü anlayışı: Seçilmişlik (selamete erme, aydınlanma, hakikate ulaşma)
- Katı disiplin: Üyelerin belli kurallara riayet etmeleri gerekir. Ön planda olan misyonerlik ve ibadet kurallarıdır.
- Bireyselliğin bastırılması. Birçok tarikatta geçmişle bağ koparılır ve bireysellik bastırılır (Thompson, 2006, s. 69,70).

Özetle tarikat tipi grup örgütlenmesinin birtakım vurguları vardır. Bunların başında fakirlik, acı, çile, mahrumiyet, katı disiplin, bireyliğin bastırılması gibi unsurlar gelmektedir. Açlık, susuzluk, nefis terbiyesi, cinsel mahrumiyet gibi prensipler oldukça önemlidir. Grubun üstünlüğü, şeyhin olağan-üstü özelliklerinin yanında mürşide karşı gönüllülük temelli katı bir bağlılık söz konusudur.

Sonuç

Sonuç olarak sosyolojik bağlamında grup, çok mühim bir yere sahiptir. Bu bakımdan grup dinamiği, örgütlü birliklerin ilk oluşum örnekleri

olarak görülmektedir. Tarihte farklı kimlik ve biçimleriyle aileden millete; mezhepten ümmete dek geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Sayı, nitelik, ilişki biçimi ve baskın unsurlarına göre gruplar farklı şekilde tezahür edebilmektedir. Grup dinamiğinin oluşumunda amaç ve çıkar birlikteliği, iletişim, etkileşim, aidiyet ve bir süreliğine devam etmesi gibi kitle, kalabalık ve kategoriden ayırt edici birtakım nitelikleri bulunmaktadır. Sosyolojik muhayyilede, temel grup birlikteliği olarak aile gösterilir. Aile grup dinamiği ve niteliklerin en somutlaşmış biçimidir. Karmaşıklaşan toplum, süreç içerisinde farklı grup dinamiklerini meydana getirmiştir. Böylelikle sosyal grupların tepe noktasını “millet” birlikteliği oluşturmaktadır. Din sosyolojisi terminolojisinde, bu tarz grupsal gerçekliklere doğal dini gruplar denmektedir. Sosyal yaşantının tüm kesimlerini kapsamasından ötürü doğal grup inşalarıyken dini eksende şekillenmeleri diğer bir deyişle dinin aidiyet, birlik, bütünlük gibi açılardan baskın unsur olarak ortaya çıkmasıyla doğal dini gruplar olarak nitelendirilmişlerdir.

Doğal dini grupların yanı sıra bir de dinden türeyen grup inşaları söz konusudur. Bu tür grupların var oluşları, gelişimi, değişimi ve dönüşümü din ekseninde şekillenmektedir. Dinin, insanın vazgeçilmezi oluşundan ötürü sosyal inşasında birtakım etkinliklerde bulunması kaçınılmazdır. Dinin yaşam sahası, toplum ve toplumun sosyal ilişkileri olması cihetiyle dinin grup dinamiğinin temelinde bulunması ya da birtakım dini birlikler inşa etmesi son derece doğal karşılanmalıdır. Dinin temel gayelerinden biri de ilk etapta, inananlarından müteşekkil karizmatik lider ekseninde bir grup (cemaat) oluşturmasıdır. Dinin ikinci aşamadaki hedefi hedef kitleyi büyütürken cemaati, cemiyete (ümmet) dönüştürmesidir.

Yaygın din sosyolojisi sistematğinde dinden doğan gruplar; gizli cemiyetler, sır cemiyetleri, evrensel dinler ve yüksek tipli dinler şeklinde somut bir görünüm kazanmış bulunmaktadır. Bu çok yaygın ve klasik bir sınıflandırmadır. Oysaki dini-karizmatik lideri eksene yerleştirerek onun getirdiği buyruklar, ilk inanlar topluluğunun oluşumu, gelişimi, farklılaşması ve dağılımlarını esas alan yaklaşım daha makul düşecektir. Nitekim bu tarz sınıflandırmalar da mevcuttur. Yeni yaklaşım biçimlerine dayalı dini grupları şöyle formüle etmek mümkündür: Cemaat, Mezhep, Tarikat ve Cemiyet (Ümmet). Bu gruplardan sosyolojik bağlamında; cemaat, cemiyet ve tarikatlar üzerinde; teolojik bağlamında ise mezhep ve tarikatlar üzerine çeşitli araştırmalar yürütülmüştür.

Kaynakça

- Akyüz, N. (2007). *Dinin Örgütsel İklimi: Dini Gruplar*. Ankara: Gündüz ve Eğitim Yayıncılık.
- Akyüz, N., & Çapcıoğlu, İ. (2012). "Dini Gruplar Sosyolojisi ve Yeni Dini Hareketler". *Din Sosyolojisi El kitabı* (s. 507). içinde Ankara: Grafiker Yayınları.
- Bal, H. (2011). "Dini Grupların Anlamı, Sınıflandırılması ve Alevi-Bektaşî Gruplar". *ZFWT*, 3(3), 26-50.
- Bal, H. (2014). *Din Sosyolojisi: Din olgusu, Dini Gruplar, Yöntem*. Ankara: Sentez Yayıncılık.
- Başkent.edu.tr.(2016,615).Başkent.edu.tr: moodle.baskent.edu.tr/...php/.../TOPLUMSAL%20GRUP%20NEDİR%20(2).pptx?. adresinden alındı
- Cezayirli, G. (1997). "Dini Grup ve Toplumsal Grup". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 37(1), 365-376.
- Çelik, C. (2011). "Türkiyede Dini Grupların sosyolojisi". Kayseri: Erciyes Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi.
- Ergun, D. (2000). *Kimlikler Kısacasında Ulusal Kişilik*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Freyer, H. (1964). *Din Sosyolojisi*. (T. Kalpsüz, Çev.) Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Günay, Ü. (2010). "Gruplar Sosyolojisi ve günümüz Türkiyeğinde Dini Gruplar". *Toplum Bilimleri Dergisi*, (s. 5-52). Çanakkale.
- Günay, Ü. (2014). *Din Sosyolojisi* (12 b.). İstanbul: İnsan Yayıncılık.
- Kağıtçıbaşı, Ç., & Cemalcılar, Z. (2015). *Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar: Sosyal Psikolojiye Giriş* (17 b.). İstanbul: Evrim Yayınevi.
- Kurt, A. (2012). *Din sosyolojisi* (4. b.). Ankara: Sentez Yayıncılık.
- Mensching, G. (2012). *Din sosyolojisi: Din, toplum ve kültür ilişkileri* (3 b.). (M. Aydın, Çev.) İstanbul: LiteraTürk L-T.
- Sezen, Y. (2002). *Çağdaşlaşma, Yabancılaşma ve Kimlik*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Thompson, I. (2006). *Odaktaki Sosyoloji: Din sosyolojisine Giriş*. (B. Z. Çoban, Çev.) İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Weber, M. (2012). *Din Sosyolojisi*. (E. Fischhoff, Dü., & L. Boyacı, Çev.) İstanbul: Yarın Yayınları.